

MÜƏSSİSƏNİN BALANSININ LİKVIDLİYİNİN TƏHLİLİ

UOT 658;005
<https://doi.org/10.30546/3006-0346.2024.6.84.072>

HÜSEYN EYVAZ HƏSƏN

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universteti, doktorant

E-mail: hueyvaz@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-1665-6461>

Likvidlik (latın sözü – liquidity) termini sözün hərfi mənasında reallaşmanın, maddi dəyərlərin pul vəsaitlərinə çevrilməsinin tezliyi, asanlıqı deməkdir. Anlayışın yaranması tarixini XIX əsrin sonlarına şamil etsələr də, iqtisadçılar bu məsələyə dair marağı daha tez ifadə etməyə başlamışdılar və bu məhz bank kontekstində xatırlanmışdır. Belə ki, A.Smit sabit bankı “...daima bir tərəfdən sızan, lakin eyni zamanda digər tərəfdən suyun daxil olduğu hovuzda bənzədir. Məhz bu səbəbdən hovuzda su xüsusi qayğı və sayə göstərilmədən eyni səviyyədə qalır”. Bu metaforik tərif olub, sözsüz olaraq müasir şərhlərdən uzaq olsa da, problemin mahiyyətini əks etdirir. Etibarlı bank daim bank ehtiyatları ilə bu ehtiyatların istifadəsi arasında müəyyən uyğunluğu qoruyub saxlamalıdır (3).

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda “ödəmə, likvidlik, pula çevrilmə qabiliyyəti” termini geniş tətbiq spektrinə malik olub, iqtisadiyyatın tamamilə müxtəlif obyektlərini xarakterizə edir. O, verilən tərifdən savayı həm iqtisadi həyatın konkret obyektlərinə (əmtəə, qiymətli kağız), həm də Milli iqtisadiyyatın subyektlərinə (müəssisə, bazar) aidiyyəti olan digər anlayışlar ilə birlikdə, eləcə də iqtisadi subyektlərin fəaliyyət göstəricilərinin təyin olunması üçün (müəssisə balansı, bank balansı) istifadə olunur. Buna görə də, sonuncu instansiyada həqiqətə ümid etmədən yuxarıda qeyd olunan anlayışlardan bəzilərinin şərhini təklif etmək istərdik.

Ödəmə, likvidlik, pula çevrilmə qabiliyyəti maliyyə kateqoriyası kimi – əvvəllər sərf olunmuş dəyəri vaxtı-vaxtında qaytarmaq qabiliyyətidir.

Ödəmə qabiliyyətinin üç əsas xassəsini ayırd etmək mümkündür:

- müddət,
- dəyər,
- risk (2,108).

Vaxt, zaman ödəmə qabiliyyətinin vacib meyarıdır: obyektin nağd obyektə çevrilməsi üçün müddətin azlığı və çoxluğu olduqca əhəmiyyətlidir. Həm inkişaf etmiş, həm də tutumlu bazarların sabit tələbatının varlığı reallaşma müddətlərini minimallaşdırmağa imkan verir. İstənilən obyekt vasitəsilə dəyərin qorunması xüsusiyyəti ideal olaraq onun əldə olunma anına qarşı nisbətdə hər hansı bir maliyyə itki-

si olmadan reallaşma imkanını nəzərdə tutur. Yəni ilkin olaraq avansı verilən dəyər obyektin reallaşmasından əldə olunan və ödəmə zamanı göstərilən dəyər ilə uyğunluq təşkil etməlidir. Problem ondadır ki, “malın ödəmə, pula çevrilmə qabiliyyəti” nəinki ona sərf olunan əmək istehsalının ictimai şəkildə tanınmasından, eləcə də pulların dövriyyə vasitəsi öz dəyərini ən aşağı dəyər kimi qoruma qabiliyyətindən asılı vəziyyətə qoyulmuşdur. Hətta inkişaf etmiş ölkələrdə özünü biruzə verən Asiya təzahürlərinin varlığı nəticəsində sonuncu hal hər zaman mümkün olmur və buna görə də dəyərin mütləq qaydada qorunması bir çox hallarda az ehtimal olunur.

Ödəmə, likvidlik qabiliyyətinin itirilməsi riski iki əvvəlki xarakteristikalardan irəli gəlir və obyektin nağd vəsaitə vaxtında və itkisiz çevrilməsi imkanının yoxluğu zamanı ortaya çıxır.

XIX əsrin sonunda komməriya kreditləri nəzəriyyəsi hakim nəzəriyyə olmuş və ona müvafiq olaraq bank ödəmə, likvidlik qabiliyyətini o vaxta qədər qoruyub saxlayır ki, bu müddət ərzində aktivlər işgüzar fəallıq ilə bağlı normal şəraitdə vaxtlı-vaxtında ödənilən qısamüddətli kreditlərə yerləşdirilir. Bu nəzəriyyə iqtisadi həyatın reallıqlarını, məhz iqtisadiyyatın uzunmüddətli kreditlərə olan tələbatını; bank əmanətlərinin nisbi sabitliyini, eləcə də iqtisadiyyatın sabit vəziyyəti zamanı verilən kreditlərin hamısının banka vaxtlı-vaxtında qaytarılmayacağını nəzərə almamışdır.

XX əsrin əvvəllərində meydana çıxmış yerdəyişmə nəzəriyyəsi bu problemləri dəf etməyə cəhd göstərmiş və bu nəzəriyyə bankın ödəmə, likvidlik qabiliyyətinin bir şərtlə qorunmasını nəzərdə tutmuşdur. Bu şərtə əsasən onun aktivlərinin ya yerdəyişməsinə etmək, ya da digər kreditlərə onları nağd vəsait kimi satmaq mümkündür. Yəni kreditlərin banka qaytarılmaması zamanı bank girov qoyulan qiymətli kağızların satışı yolu ilə ekvivalent məbləğləri ala bilər, ya da bu kağızları verməklə mərkəzi bankdan kredit götürə bilərdi. Bu nəzəriyyənin çərçivələri daxilində sabit fəaliyyətin əsas şərtlərindən biri də ödəmə, likvidlik qabiliyyətinə malik olan aktivlərin, yəni dəyəri itirməklə və ya dəyərin yoxluğu ilə bağlı cüzi risklə nağd vəsaitlərə sürətlə çevrilə bilən aktivlərin daimi varlığından ibarət idi (5).

Likvidlik əmsalları aşağıdakılardır:

Cari əmsal – Dövriyyə vəsaitlərinin qısamüddətli öhdəliklərə bölünməsiylə hesablanır.

Cari əmsal = Dövriyyə vəsaitləri / Qısamüddətli öhdəliklər

Current ratio = Current assets / Current liabilities

Likvidlik əmsalı – Dövriyyə vəsaitlərindən hazır məhsul çıxıldıqdan sonra yerdə qalan məbləğin qısamüddətli öhdəliklərə bölünməsiylə hesablanır.

Likvidlik əmsalı = (Dövriyyə vəsaitləri – Hazır məhsul) / Qısamüddətli öhdəliklər

Quick ratio = (Current assets – inventories) / Current liabilities

Nağd pul əmsalı – Pul və pul ekvivalentlərinin qısamüddətli borclara bölünməsiylə hesablanır.

Nağd pul əmsalı = Nağd pul / Qısa müddətli öhdəliklər

Cash ratio = Cash / Current liabilities

Firmanın bütün aktivləri likvidlik dərəcəsiindən, yəni pul vəsaitlərinə çevrilmə sürətindən asılı olaraq, şərti olaraq bir neçə qrupa bölünə bilər:(4)

1. Daha likvid aktivlər (A1) – cari hesablamaların təxirəsalınmaz icrası üçün istifadə oluna bilən pul vəsaitlərin bütün bəndləri üzrə məbləğlər. Bu qrupa həmçinin qısamüddətli maliyyə sərmayələrini də daxil edirlər.

2. Tez reallaşan aktivlər (A2) – bunların nəğd vəsaitə çevrilməsi üçün müəyyən müddət lazımdır. Bu qrupa debütor borclarını (hesabat tarixindən 12 ay ərzində gözlənilən ödəmələr), digər dövrü aktivlər daxildir.

3. Ləng reallaşan aktivlər (A3) – daha az likvid aktivlər – bunlar ehtiyatlar, debütor borcları (hesabat tarixindən 12 aydan çox müddətə gözlənilən ödəmələr), əldə edilən dəyərlər üzrə ƏDV daxildir, lakin “Gələcək dövrlərin xərcləri” maddəsi bu qrupa daxil edilmir.

4. Çətin reallaşan aktivlər (A4) – təsərrüfat fəaliyyətində daha uzun müddət ərzində istifadə olunması nəzərdə tutulan aktivlər. Bu qrupa “Dövriyyədən kənar aktivlər” balans aktivinin I bölümünün maddələri də aid edilir.

Aktivlərin ilk 3 qrupu cari təsərrüfat dövrü ərzində daima dəyişə və müəssisənin cari aktivlərinə aid ola bilərlər, bu zaman cari aktivlər müəssisənin digər əmlakına nisbətən daha likvid olur.

Müddətlərin artma dərəcəsi üzrə balans passivləri belə qruplaşdırılır.

1. Daha təcili öhdəliklər (P1) — kreditor borcları, dividendlər üzrə hesablamalar, digər qısamüddətli ödəmələr, eləcə də vaxtında ödənməyən ssudalar (mühasibat balansına qoşmaların göstəriciləri üzrə)

2. Qısamüddətli passivlər (P2) — bankların qısamüddətli borc kreditləri və hesabat tarixindən 12 ay ərzində ödənilməsi nəzərdə tutulan digər borclar. Passivlərin birinci və ikinci qrupunu müəyyənləşdirərkən etibarlı nəticələrin alınması üçün bütün qısamüddətli öhdəliklərin icra vaxtını bilmək lazımdır. Təcrübədə bu yalnız daxili analitika üçün mümkündür. Xarici təhlil zamanı informasiya məhdudluğundan bu problem əhəmiyyətli dərəcədə mürəkkəbləşir və təhlil aparan analitikin öncəki təcrübəsi əsasında həll olunur.

3. Uzunmüddətli passivlər (P3) — Uzunmüddətli borc kreditləri və digər uzunmüddətli passivlər – VI bölmənin “Uzunmüddətli passivlər” balansının maddələri.

4. Daimi passivlər (P4) — “Kapital və ehtiyatlar” balansının III bölümü və V balansın öncəki qruplara daxil olmayan ayrı-ayrı maddələri: “Gələcək dövrlərin gəlirləri” və “Gələcək xərclərin ehtiyatları”. Aktiv və passivin balansının saxlanması üçün bu qrupun yekunlarını “Gələcək dövrlərin məsrəfləri” və “İtkilər” bəndləri üzrə azaltmaq lazımdır.

Balans likvidliyinin müəyyənləşdirilməsi üçün aktivlərin və passivlərin hər bir qrupu üzrə yekunları müqayisə etmək lazımdır.

Əgər bu şərtlər yerinə yetirilsə, balans tam likvid sayılır:

A1 >> P1

A2 >> P2

A3 >> P3

A4 << P4

Əgər ilk 3 bərabərsizlik icra olunursa, yəni cari aktivlər müəssisənin xarici aktivlərini üstələyirsə, o zaman dərin iqtisadi mənaya malik olan sonuncu bərabərsizlik mütləq yerinə yetirilmiş olur: müəssisənin xüsusi dövrü vəsaitlərinin olması; maliyyə dayanıqlığının minimal şərtlərinə riayət olunması.

İlk bərabərsizliklərin yerinə yetirilməməsi ondan xəbər verir ki, bankın likvidliyi mütləqlikdən az və ya çox dərəcədə fərqlənir.(4)

Balans likvidliyinin qabaqkı təhlilini təminat cədvəli vasitəsilə aparmaq daha rahatdır (cədvəl 1). Bu cədvəlin qrafalarına hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına olan göstəricilər aktiv və passiv qrupları üzrə yazılır. Bu qrupların nəticələrini müqayisə edərək hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına olan ödəmə izafiliklərinin kəmiyyətlərini və ya çatmamazlıqlarını müəyyən edirlər. Bu yolla, bu cədvəl vasitəsilə aktiv və passiv müddətləri üzrə uyğunsuzluqları aşkara çıxarmaq, təhlil edilən müəssisənin likvidliyi və ödəmə qabiliyyəti haqda qabaqcadan təsəvvür yaratmaq olar.

Cədvəl 1. Təminat cədvəli

Balans maddələrinin qrup № -si	Təminat (aktiv)		Öhdəliklər məbləği (passiv)		Müxtəliflik (+ izafilik, — çatışmazlıq)	
	ilin əvvəlinə	hesabat dövrünə	ilin əvvəlinə	hesabat dövrünə	ilin əvvəlinə	hesabat dövrünə
I						
II						
III						
IV						
Cəmi						

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu sxem üzrə aparılan balans likvidliyi təhlili uyğunlaşdırılmışdır, maliyyə əmsalları vasitəsilə ödəmə qabiliyyətinin təhlili daha ətrafıdır.

1. Cari likvidlik əmsalı il ərzində yaranmış qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirməkdən ötrü müəssisənin vəsaitlərinin kifayət qədər olub-olmadığını göstərir. Bu, müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin əsas göstəricisidir. Cari likvidlik əmsalı bu düsturla hesablanır: (5)

$$Kcl = (A1 + A2 + A3) / (P1 + P2).$$

Dünya təcrübəsində bu əmsalın göstəricisi 1-2 arasında olmalıdır. Təbii ki, elə şəraitlər mümkündür ki, orada bu əmsalın göstəricisi daha yüksək olsun, lakin əgər bu göstərici 2-3-dən yuxarıdırsa, bu, müəssisənin vəsaitlərinin qeyri-rasional istifadəsindən xəbər verir.

2. Sürətli likvidlik əmsalı, və ya “kritik qiymətləndirmə” əmsalı müəssisənin likvid vəsaitlərinin onun qısamüddətli borclarını nə dərəcədə qarşılaya bilməsini göstərir. Sürətli likvidlik əmsalı bu düsturla hesablanır:

$$Ksl = (A1 + A2) / (P1 + P2).$$

Müəssisənin likvid aktivlərinə mal-material ehtiyatları istisna olmaqla onun bütün dövrü aktivləri daxil edilir. Bu göstərici kreditor borclarının hansı hissəsinin daha likvid aktivlər vasitəsilə ödənilə biləcəyini müəyyənləşdirir, yəni müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərinin hansı hissəsi müxtəlif hesablarda olan vəsaitlər, qısamüddətli qiymətli kağızlar, eləcə də hesablaşmalar üzrə daxilolmalardan ödənilə bilər. Bu göstəricinin tövsiyə olunan qiyməti 0,7-0,8 –dən 1,5-dəkdir.

3. Mütləq likvidlik əmsalı müəssisənin öz kreditor borclarının hansı hissəsinin dərhal ödəyə biləcəyini göstərir. Mütləq likvidlik əmsalı bu düsturla hesablanır:

$$Kml = A1 / (P1 + P2).$$

Bu göstəricinin qiyməti 0,2-dən aşağı enməməlidir.

5. Balans likvidliyinin ümumilikdə kompleks qiymətləndirilməsi üçün müəssisənin balansının likvidliyinin ümumi göstəricisindən istifadə etmək lazımdır, hansı ki, müəssisənin bütün likvid vəsaitlərinin cəminin bütün ödəmə öhdəliklərinin (qısa-, orta- və uzunmüddətli) cəminə olan nisbətini göstərir, o şərtlə ki, likvid vəsaitlərin və ödəmə öhdəliklərinin müxtəlif qrupları onların daxilolma müddətləri və öhdəlik ödəmələrini nəzərə alan müəyyən çəki əmsalları ilə bu məbləğlərə daxil olsunlar (6).

Balans likvidliyinin ümumi göstəricisi bu düsturla hesablanır:

$$Kül = (A1 + 0,5A2 + 0,3A3) /$$

$$(P1 + 0,5P2 + 0,3P3).$$

Bu göstəricinin qiyməti 1-ə bərabər və ya 1-dən çox olmalıdır.

Balans likvidliyinin təhlilinin gedişi zamanı nəzərdən keçirilən likvidlik əmsallarından hər biri hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına hesablanır. Əgər əmsalın faktik göstəricisi normal hədudlara uyğun gəlmirsə, o zaman onu dinamika üzrə (qiymətin artma və ya azalması) qiymətləndirmək olar (4).

Nəticə

Balans likvidliyinin təhlili aktiv üzrə likvidlik dərəcələrinə görə qruplaşdırılmış və likvidliyin azalması üzrə sıralanmış vəsaitlərin, passivlər üzrə ödəmə müddətlərinə görə qruplaşdırılmış və ödəmə müddətinin artması üzrə sıralanmış öhdəliklərin müqayisəsindən ibarətdir.

Likvidlik əmsalları – müəssisənin qısamüddətli borclarını ödəmə gücünü ölçmək üçün hesablanır. Likvidlik əmsallarının hesablanmasında əsas məqsədlərdən biri müəssisənin işlək kapitalının yetərli olub olmamağıdır. Hər hansı bir müəssisənin likvidlik əmsalının yüksək olması həmin müəssisə tərəfindən qısamüddətli borcların ödənilməsində heç bir problem olmayacağını göstərir. Əsasən müəssisələrin qarşılaşdığı problemlərin çox hissəsini likvidlik yetərsizliyi təşkil edir. Likvidlik əmsallarının həddən artıq böyük olması da müəssisə tərəfindən yaxşı qarşılanmaya bilər. Nisbətlərin yüksək olması əsas vəsaitlərdən istifadə olunmamasına gətirib çıxardır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Atakişiyev M.C., Şıxəliyev N.M., Nurəliyeva R.N. *Maliyyə Menecmenti*. Bakı: Azərnaşr, 2010.

2. Xankişiyev B.A. *Maliyyə Nəzarəti*. Bakı: Turan

nəşriyyatı, 2002.

3. *İsgəndərov R. Ə. Müəssisənin maliyyəsi. Bakı: 2007*

4. *Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. İqtisadi Təhlil. Bakı: 2010*

5. *Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili. Bakı: 2011*

6. *Cəfərli H.A. İqtisadi təhlil. Bakı: 2009. 12. Hüseyinov T. Ə. Firmanın iqtisadiyyatı. Bakı: 2009*

XÜLASƏ

Müəssisənin müstəqilliyi, onların iqtisadi və hüquqi məsuliyyəti artdığından müəssisənin maliyyə vəziyyətinin, maliyyə resurslarının vəziyyətinin rolu daim yüksəlməkdədir. Bu cür təhlilin nəticələri ilk olaraq mülkiyyətçilər, kreditorlar, investorlar, malsatanlar, vergi orqanları üçün vacib sayılır. Maliyyə təhlilinin məqsədi yalnız müəssisə balansının likvidliyinin, mənfəətliliyinin, onun aktivlərinin və əmələgəlmə mənbələrinin qiymətləndirilməsindən ibarət deyil, o cümlədən bu göstəricilərin yaxşılaşdırılmasına dair tədbirlər planının hazırlanmasından ibarətdir. Müəssisənin maliyyə əmsallarının təhlili bu cür işləri hansı istiqamətdə aparmaq lazım olduğunu təyin etməyə imkan verir. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili zamanı balans likvidliyinin təhlili məsələsi müəssisənin kredit ödəmə, yəni bütün öhdəliklərini vaxtında və tam yerinə yetirmək qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinin labüdlüyü səbəbindən meydana çıxır, belə ki, likvidlik – müəssisənin öz cari aktivlərindən istifadə edərək qısamüddətli öhdəliklərini yerinə yetirmə qabiliyyətidir.

Açar sözlər: *likvidlik, cari aktivlər, müəssisə, pul vəsaiti.*

Huseyn Ayyaz Hasan

*Azerbaijan State University of Economics,
doctoral student*

E-mail: hueyvaz@gmail.com

https://orcid.org/0009-0002-1665-6461

Analysis of the liquidity of the enterprise's balance sheet SUMMARY

As the independence of the enterprise, their economic and legal responsibility increases, the role of the enterprise's financial status and financial resources is constantly increasing. The results of such an analysis are considered important for owners, creditors, investors, taxpayers, and tax authorities. The purpose of the financial analysis is not only to evaluate

the liquidity and profitability of the enterprise's balance sheet, its assets and sources of formation, but also to prepare a plan of measures to improve these indicators. The analysis of the financial ratios of the enterprise allows to determine the direction in which such work should be carried out. During the analysis of the financial situation of the enterprise, the issue of balance liquidity analysis arises due to the necessity of assessing the ability of the enterprise to repay loans, that is, to fulfill all its obligations on time and in full, so liquidity - is the ability of the enterprise to meet its short-term obligations using its current assets.

Keywords: *liquidity, current assets, enterprise, cash*

Гусейн Айваз Хасан

*Азербайджанский Государственный
Экономический Университет, докторант*

Эл.-почта: hueyvaz@gmail.com

https://orcid.org/0009-0002-1665-6461

Анализ ликвидности баланса предприятия РЕЗЮМЕ

По мере возрастания самостоятельности предприятий, их экономической и юридической ответственности постоянно возрастает роль финансового состояния и финансовых ресурсов предприятия. Результаты такого анализа считаются важными для собственников, кредиторов, инвесторов, налогоплательщиков и налоговых органов. Целью финансового анализа является не только оценка ликвидности и рентабельности баланса предприятия, его активов и источников формирования. но и подготовить план мероприятий по улучшению этих показателей. Анализ финансовых показателей предприятия позволяет определить направление, в котором должна проводиться такая работа. При анализе финансового положения предприятия возникает вопрос анализа ликвидности баланса в связи с необходимостью оценки способности банка. предприятие погашает кредиты, то есть своевременно и в полном объеме выполняет все свои обязательства, поэтому ликвидность - это способность предприятия погасить свои краткосрочные обязательства, используя свои оборотные активы.

Ключевые слова: *ликвидность, оборотные активы, предприятие, денежные средства.*